

επιμέλεια

αρχιμ. Μιχαήλ Χαρ. Σταθάκη

Η ΑΚΑΤΑΛΥΤΗ ΛΑΜΨΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ο σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να αναδείξει την Αθήνα, το κλεινόν άστυ, τη παγκόσμια πρωτεύουσα της φιλοσοφίας, ακτινοβολούσα φως όχι μόνο κατά τη διάρκεια της Κλασικής εποχής των αρχαίων χρόνων, αλλά ακόμα και στη Βυζαντινή εποχή. Όπως δε παραδόξως κατά τους συμβατικώς λεγόμενους σκοτεινούς χρόνους η φήμη της απέκτησε μυθικές διαστάσεις. Αξίζει να επισκεφθούμε τις πηγές για να διαπιστώσουμε εάν η φήμη αυτή περιοριζόταν στον κόσμο του ιδεατού ή εάν ανταποκρινόταν σε χειροπιαστά τεκμήρια.

Μέσα από τα κείμενα που θα ακολουθήσουν θα μας δοθεί η ευκαιρία να γνωρίσουμε το κύρος του ονόματος και της ιδέας των Αθηνών που η ίδια η πόλη κατάφερε να διατηρήσει και να μεταλαμπαδεύσει στο διάβα του χρόνου. Τούτο κυρίως σε περιόδους ιδιαίτερα αντίξοες, όπως εκείνη που συνόδευσε το κλείσιμο των φιλοσοφικών της σχολών επί Ιουστινιανού και έως τον 12^ο αιώνα, όταν δηλαδή φθάνει ως νέος Μητροπολίτης της πόλης ο άγιος Μιχαήλ ο Χωνιάτης. Τα κείμενα και οι πληροφορίες που μας διέσωσε ο τελευταίος διαφωτίζουν την κατάσταση των Αθηνών σε αντιδιαστολή με

την προηγούμενη περίοδο, μεγάλο μέρος της οποίας (641 έως 843 μ.Χ.) χαρακτηρίστηκε από τους επιστήμονες ως σκοτεινοί αιώνες.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Στο έργο του *Συνοπτική Ιστορία της Χριστιανικής Εκκλησίας* ο καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Δημήτριος Μόσχος σκιαγραφεί το ιστορικό πλαίσιο, το οποίο είναι απαραίτητο να γνωρίσουμε, ώστε να εκτιμήσουμε τα συμπεράσματα.

«...Το πέρασμα από την αρχαιότητα στο Μεσαίωνα είναι πολύπλοκο πρόβλημα για τη σύγχρονη ιστορική επιστήμη και η προσέγγισή του επηρεάζεται από τις ποικίλες προτεραιότητες που χαρακτηρίζουν κάθε εποχή, όμως σε κάθε περίπτωση επηρεάζει καθοριστικά και την ιστορική πορεία της Εκκλησίας. Για την εκκλησιαστική ιστορία η σημασία της ανόδου του Ισλάμ είναι περισσότερο από αυτονόητη. Επομένως πρέπει να δούμε ως ένα μεταβατικό στάδιο το διάστημα από το 642 μέχρι το 732, οπότε στη μεν Ανατολή χάνεται η ενότητα της ελληνόφωνης χριστιανικής Οικουμένης της ανατολικής Μεσογείου και η Κωνσταντινούπολη μένει το βασικό κέντρο που μοιραία επιβάλλει τις απόψεις του σε μία εδαφικά συρρικνωμένη βυζαντινή Εκκλησία, στη δε Δύση ολοκληρώνεται η αραβική επέλαση και παρουσιάζεται ένα ιεραποστολικό κίνημα που ξεκινά από την Ιρλανδία.

Το 642, έτος αποχώρησης του βυζαντινού στόλου από την Αλεξάνδρεια, είναι η χρονιά που χάνεται οριστικά η Μέση Ανατολή και η Αίγυπτος... στις αρχές του 7^{ου} αιώνα οι Πέρσες ήδη είχαν ακρωτηριάσει τη Βυζαντινή κυριαρχία στην Παλαιστίνη και την Αίγυπτο... Το 611 οι Πέρσες επιτέθηκαν στη Συρία και κατέλαβαν την Αντιόχεια, το 614... τα Ιεροσόλυμα, προκαλώντας φοβερές καταστροφές και αιχμαλωσία και παίρνοντας και τον Τίμιο Σταυρό. Παράλληλα οι Αβαροσλαύοι είχαν καταλάβει τη Δαλματία και άρχισαν καταστροφικές επιδρομές στη Μακεδονία και τη Θράκη. Οι πόλεμοι με τους Πέρσες έφεραν σταμάτημα του εμπορίου και διακοπή ροής πολύτιμων

μετάλλων και πρώτων υλών και επικράτησε δημοσιονομική κρίση και ανεργία. Με χρήματα κυρίως από την Εκκλησία εξαγοράστηκε η ειρήνη για ένα διάστημα μέχρι το 622 ώστε να αναδιοργανωθεί και να εκπαιδευτεί ο στρατός. Μετά τις νικηφόρες εκστρατείες του Ηράκλειου κατά των Περσών ο αυτοκράτορας για να ενώσει και θρησκευτικά τους πληθυσμούς επεξεργάστηκε μαζί με τον Πατριάρχη Σέργιο μία φόρμουλα θεολογική για το Χριστολογικό, το λεγόμενο Μονοθελητισμό, ο οποίος όμως αποκρούστηκε κυρίως από τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Σωφρόνιο και κατόπιν τον Μάξιμο Ομολογητή.

Το 622 ο γεννημένος το 570 Μωάμεθ έφυγε από τη Μέκκα στη Μεδίνα. Πολύ γρήγορα ο Μωάμεθ κατάφερε να μαζέψει τους οπαδούς του και να τους καταστήσει αξιόμαχη στρατιωτική δύναμη. Το 636 οι Άραβες νικούν τους βυζαντινούς, οι οποίοι και εγκαταλείπουν τη Συρία. Παράλιες αποκομμένες πόλεις άρχισαν να παραδίδονται η μία μετά την άλλη ενώ το 638 ο Πατριάρχης Σωφρόνιος παραδίδει τα Ιεροσόλυμα στον Χαλίφη Ομάρ. Στα ανατολικά οι Μουσουλμάνοι είχαν φτάσει στον Καύκασο και τη Μεσοποταμία, αφού είχαν νικήσει ολοκληρωτικά τους Πέρσες. Ακολούθησε η Αίγυπτος το 639 και το 642 η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου με την ελληνιστική παρουσία 900 ετών να γίνεται υποτελής στο Ισλάμ.

Έως το 711 η Κύπρος, η Ρόδος, τα παραλία της Μικράς Ασίας μέχρι την Κύζικο, η Λιβύη, η Κυρηναϊκή και ολόκληρη η Βόρεια Αφρική είχαν οριστικά χαθεί. Κατόπιν όλων αυτών των γεγονότων η αστική ζωή περιορίζεται αποκλειστικά στην Κωνσταντινούπολη, ενώ οι μεγάλες υστεροαρχαϊκές πόλεις όπως η Έφεσος, η Νικόπολη, η Κόρινθος και άλλες ή καταστρέφονται ή μετατρέπονται σε οχυρά κάστρα που συντηρούνται από την αγροτική περιφέρεια με εξαίρεση ίσως τη Θεσσαλονίκη. Η εξωστρεφής κοινωνική ζωή των μεγάλων πόλεων με τα μεγάλα δημόσια κτήρια, τα θέατρα, τις θέρμες, τις αγορές και τα εκλεπτυσμένα ήδη αντικαθίσταται από οχυρωμένες πολίχνες με υποτονικές εμπορικές ανταλλαγές. Πολιτιστικά παρουσιάζεται μία επιβράδυνση της παραγωγής παιδείας και εισερχόμαστε στους λεγόμενους σκοτεινούς χρόνους».

Ο Ευάγγελος Τσακνάκης σε άρθρο του για την εν λόγω περίοδο αναφέρει ότι ο χαρακτηρισμός «σκοτεινοί αιώνες» δικαιολογείται γιατί οι πηγές είναι τόσο πενιχρές, ώστε ο ιστορικός αδυνατεί να σκιαγραφήσει το ιστορικό πλαίσιο. Είναι αφενός μια περίοδος για την οποία απουσιάζουν σχεδόν ολοκληρωτικά οι γραπτές πηγές και αφετέρου η απουσία αυτή δίνει μια εντύπωση κρίσης, παρακμής και κατάρρευσης του Βυζαντινού κράτους. Ωστόσο, στην περίοδο αυτή το Βυζάντιο προσαρμόστηκε με εκπληκτική επιτυχία στις νέες συνθήκες και ανασυντάχτηκε πλήρως κυρίως μέσω πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών, οι οποίες έθεσαν τα θεμέλια για την επάνοδο της αυτοκρατορίας ως κυριότερη δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο.

Ακολουθώντας παρατίθενται αποσπάσματα κειμένων που αναδεικνύουν τον ρόλο των κλεινών Αθηνών, έστω και όταν η πόλη έπαψε να είναι παιδευτικό, πολιτικό, εμπορικό, κοινωνικό, οικονομικό, στρατιωτικό ή θρησκευτικό κέντρο.

ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

Στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της πόλεως Αθηνών κατά τους μέσους χρόνους* του ιστορικού Φερδινάνδου Γρηγορόβιου πληροφορούμαστε για την στάση των Αθηναίων κατά την περίοδο της Εικονομαχίας. (Το γερμανικό πρωτότυπο μετέφρασε στα ελληνικά ο Σπ. Λάμπρος. Ακολουθώντας παρατίθενται αποσπάσματα στην καθομιλουμένη)

«...Στην ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας καμία κίνηση... από την εισαγωγή της Χριστιανικής θρησκείας δεν μπορεί να προβληθεί στη σπουδαιότητα του μπροστά στην Εικονομαχία, η οποία επί έναν αιώνα και περισσότερο διατάραξε την Πολιτεία, την Εκκλησία και την κοινωνία του Βυζαντίου. Τα επακόλουθα προκάλεσαν μεγάλες ανατροπές στην Ευρώπη, την απόσχιση της Δύσης από το Βυζάντιο, την ίδρυση της κοσμικής εξουσίας

του Παπά και τη δημιουργία της νέας αυτοκρατορίας υπό τον βασιλιά των Φράγκων Κάρολο.

Εάν επιτύγχανε η τολμηρή απόπειρα των Ισαύρων... η χριστιανική πολιτεία ήδη από τον 8^ο αιώνα θα έχει υποστεί μεταρρύθμιση της οποίας η επίδραση πάνω στους λαούς αναγκαστικά θα έμελλε να τους δώσει άλλη μορφή στην καθόλου ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Άλλωστε ο αγώνας της μεταρρυθμιστικής ιδέας εναντίον της ειδωλολατρίας που είχε περιβληθεί εκκλησιαστικό σχήμα προέκυψε από τη Μικρά Ασία και τη Συρία από όπου κατάγονταν οι Ισαυροί... όμως οι χώρες της αρχαίας Ελλάδος που είχαν μείνει χωρίς την επίδραση πια της φιλοσοφίας συντάχθηκαν μετά των ορθοδόξων αντιπάλων της μεταρρύθμισης.

Η λατρεία των εικόνων ήταν η χριστιανική μεταμόρφωση της πλαστικής γεωγραφικής λατρείας των θεών από τους εθνικούς. Είναι κατά ταύτα ευνόητο ότι οι Έλληνες περισσότερο επέμεναν με ισχυρογνωμοσύνη στη λατρεία εκείνη... Οι Αθηναίοι του 8^{ου} αιώνα έβλεπαν την ψηφιδωτή εικόνα της Παναγίας Αθηνιώτισσας στον Παρθενώνα ακριβώς με την ίδια ευσέβεια με την οποία οι πρόγονοί τους σε αυτόν τον ίδιο ναό είχαν αντικρίσει το καλλιτεχνικό άγαλμα της Παλλάδος που φιλοτέχνησε ο Φειδίας.

Η Αθηναϊκή Εκκλησία όπως και οι άλλες στις περιοχές της αρχαίας Ελλάδος διατηρούσε αυστηρά πίστη στην ορθοδοξία και αντιτασσόταν στα κελεύσματα των αυτοκρατόρων. Η απαγόρευση των αγίων εικόνων βρίσκει ήδη το 727 τους Έλληνες σε αποστασία εναντίον του αυτοκράτορος Λέοντος. Είναι πιθανό ότι για να κάνουν αυτά είχαν παρακινηθεί και από άλλες πηγές πίεσης τις οποίες υφίσταντο οι από τους βυζαντινούς παραμελημένες πόλεις εξαιτίας της κακοδιοίκησης πλεονεκτών και δεσποτικώς φερόμενων αρχόντων. Από την εποχή του Ιουστινιανού είχε γίνει οξύτερη η αντίθεση μεταξύ των Ελλήνων και των Βυζαντινών. Αυτοί είχαν μεν ήδη πριν τον 8^ο αιώνα αποτινάξει τον οργανισμό και τη λατινική γλώσσα και όλοι τους, εκκλησιαστική και πολιτική κοινωνία, ήταν ελληνική αλλά δεν ήθελαν όμως να θεωρούνται Έλληνες αλλά Ρωμαίοι. Τίποτα ίσως δεν αναδεικνύει την μεγαλύτερη επίδραση που είχαν οι νόμοι και η πολιτική ιδέα στον κόσμο

της αρχαίας Ρώμης από την επιμονή με την οποία οι Βυζαντινοί επέμεναν επί αιώνες.

Όταν από το τέλος του 7^{ου} αιώνα και περισσότερο από τους χρόνους της δυναστείας των Ισαύρων επήλθε η εκκλησιαστική, πολιτική και κοινωνική εκείνη μεταρρύθμιση από την οποία διαμορφώθηκε ο ρωμαϊκός βυζαντινισμός με την Κωνσταντινούπολη ως κέντρο απορροφώντας κάθε άλλη αυτονομία, η αντίδραση της Ελλάδος αυξήθηκε όπως ήταν φυσικό περισσότερο.

Είναι πολύ περίεργο ότι κατά τον ίδιο εκείνο χρόνο κατά τον οποίο ο συνετός Πάπας Γρηγόριος Β΄ συγκράτησε τις ερεθισμένες βυζαντινές επαρχίες της Ιταλίας εξαιτίας της απαγόρευσης της λατρείας των εικόνων από την κήρυξη της καθάρσεως του Λέοντος Γ΄ και της αναλήψεως νέου αυτοκράτορος με ορθόδοξο φρόνημα, η εκτέλεση του επαναστατικού αυτού σχεδίου τολμήθηκε πράγματι από Έλληνες.

Αυτοί ήταν στο Βυζαντινό κράτος εκείνοι που εμφορούνταν από τη συνείδηση της αρχαίας τους ευγένειας. Αναμφιβόλως βρίσκονταν σε μυστική συνεννόηση και προς τη Ρώμη. Τίποτα δεν θα μπορούσε να είναι για τον Πάπα καταλληλότερο από την κατάλυση του αυτοκράτορος, προς τον οποίο δεν έτρεφε φιλικά αισθήματα. Η εκκλησιαστική αρχή του Πάπα επεκτεινόταν στις επισκοπές της Μακεδονίας και του Ιλλυρικού με μητροπολιτική έδρα τη Θεσσαλονίκη και επί της κυρίας Ελλάδος με πρωτεύουσα στην Κόρινθο. Μόνο ως επακόλουθο της εναντίωσης στους εικονομάχους αυτοκράτορες μπορεί να θεωρηθεί η εξάλειψη της πνευματικής κυριαρχίας της Ρώμης επί των ελληνικών επαρχιών του Βυζαντινού κράτους.

Τα γεγονότα κατά την αποστασία εκείνη των Ελλήνων εναντίον του Λέοντος Γ΄ δεν μας παραδόθηκαν ακριβώς. Μόνο τούτο γνωρίζουμε ότι οι Ελλαδικοί, όπως καλούνταν οι ηπειρωτικοί Έλληνες από τους Βυζαντινούς και οι κάτοικοι των Κυκλάδων συνενώθηκαν και προέβησαν σε φανερή ένοπλη αντίσταση. Παρασκεύασαν στόλο και κατέστησαν ηγεμόνα του τον Στέφανο και τον τουρμάρχη Αγαλλιανό, έπλευσαν στην Κωνσταντινούπολη φέρνοντας μαζί τους κάποιο φιλόδοξο άνδρα με το όνομα Κοσμά,

βεβαίως γνήσιο Έλληνα, τον οποίο ήθελαν να εγκαταστήσουν στο Βυζάντιο ως ορθόδοξο αυτοκράτορα.

Αλλά σε κάποια ναυμαχία πριν τα τείχη της Βασιλεύουσας στις 18 Απριλίου του 727 ο στόλος των επαναστατών κατεστράφη από το υγρό πυρ. Οι βυζαντινοί ιστοριογράφοι δεν μαρτυρούν ποια ήταν για τις χώρες της αρχαίας Ελλάδος τα επακόλουθα που επέφερε η κατάπιξη της εθνικής αποστασίας. Επειδή δε ένα από τα αίτια αυτής πρέπει να θεωρηθεί η από τον αυτοκράτορα απαγόρευση της λατρείας των εικόνων μετά την εξολόθρευση των στασιαστών ο Λέων Γ' και έπειτα ο παράφορος αυτού γιος Κωνσταντίνος επεδίωξαν σε κάθε μέρος της αυτοκρατορίας την επιβολή των κελευσμάτων τους.

Κατά πόσο η Αθηνά συμμετείχε στην αποστασία εκείνη των Ελλήνων είναι άγνωστο σε μας αλλά η παράδοξη εκείνη επανάσταση του έτους 727 παρουσιάζεται ως αιφνίδια εξέγερση της αρχαίας εθνικής συνειδήσεως των Ελλήνων. Είναι δυνατόν να χρησιμεύσει και σαν απόδειξη ότι οι Έλληνες της ηπείρου όπως και εκείνοι των νησιών που είχαν συνταχθεί με την Σάμο είχαν ανυψωθεί σε αναλόγως μεγάλη δύναμη. Πράγματι το επεισόδιο εκείνο αποδεικνύει ότι κατά την πρώτη τριακονταετία του 8^{ου} αιώνα υπήρχαν ακόμη Ελληνίδες πόλεις πολυάριθμες και ικανώς εύπορες που είχαν τη δυνατότητα να εξοπλίσουν από δικούς τους πόρους πολεμικό στόλο και να επιχειρήσουν επανάσταση πολιτική.

ΕΙΡΗΝΗ Η ΑΘΗΝΑΙΑ-ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

Το έτος 752 γεννήθηκε η Ειρήνη, η δεύτερη Αθηναία που στέφθηκε με το μαργαριταρένιο διάδημα της βασίλισσας του Βυζαντίου. Η Ειρήνη ήταν δεκαεπτά ετών και βρισκόταν στην Αθήνα όταν ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ο Κοπρώνυμος την εξέλεξε ως σύζυγό του γιου του. Αν δεν ήταν απλή σύμπτωση αυτή που οδήγησε τον μονάρχη στο να επιλέξει για νύφη θυγατέρα εκείνης της χώρας η οποία ήταν ταγμένη στην ομάδα των εικονοφίλων και κηρυγμένη υπέρ αυτών μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο

αυτοκράτορας εμφороούνταν από την πρόθεση συνδιαλλαγής Βυζαντινών και Ελλήνων μέσω της εκλογής εκείνης.

Στις 3 Σεπτεμβρίου 778 τελέσθηκε ο γάμος της Ειρήνης με τον γιο του αυτοκράτορα, τον Λέοντα και στις 17 Δεκεμβρίου στέφθηκε στο Αυγουστείο Αυγούστα του Βυζαντίου. Βρήκε την Κωνσταντινούπολη να κυριαρχείται από τη μερίδα των εικονοκλαστών επειδή ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος, στον οποίο οι αγανακτισμένοι μοναχοί προσέδωσαν το σκωπτικό όνομα Κοπρώνυμος, είχε συνεχίσει με ακόμη μεγαλύτερη αυστηρότητα τα απαγορευτικά των εικόνων κελεύσματα του πατέρα του, είχε διώξει ανηλεώς τους ανδισταμένους μοναχούς και τον κλήρο.

Αλλά η Ειρήνη ερχόμενη από την Αθήνα μετέφερε από την πατρίδα τις άλλες διαθέσεις, επειδή η πόλη των φιλοσόφων υπερμαχεί τώρα των εικόνων και των συμβόλων της Χριστιανικής θρησκείας αντιστεκόμενη προς τα κελεύσματα των Ισαύρων αυτοκρατόρων με επιμονή μεγαλύτερη από εκείνη με την οποία η Αθήνα είχε μπορέσει πριν μερικούς αιώνες να υπεραμυνθεί των ειδωλολατρικών θεών εναντίον των Θεοδοσιανών...

Αν θα μπορούσαμε να διαφωτίσουμε το σκότος της ιστορίας των Αθηνών και άλλων ελληνικών πόλεων κατά τον 8^ο αιώνα πιθανόν θα ήταν δυνατόν να ανακαλύψουμε σε αυτές ομάδα εικονολατρών συνδεόμενη με τη Ρώμη. Η ομάδα αυτή είχε αποπειραθεί να πάρει εκδίκηση για τους διωγμούς που είχαν υποστεί εξαιτίας της αποστασίας από τον Κοσμά και τον Αγαλλιανό. Και πιθανώς εκείνοι που οι βυζαντινοί για πολλά χρόνια θεωρούσαν ειδωλολάτρες, τους Αθηναίους, τώρα εκλαμβάνονταν ως εικονόδουλοι. Γι' αυτό η Ειρήνη πριν τη γαμήλια είσοδό της στη Βασιλεύουσα αναγκάστηκε να αποκηρύξει επισήμως τη λατρεία των εικόνων, απαραλλάκτως έτσι όπως και η Αθηναίς-Ευδοκία προ της στέψεώς της μετά του Θεοδοσίου είχε απαρνηθεί την αρχαία ειδωλολατρία βαπτιζόμενη χριστιανή. Στη συνέχεια όμως η Ειρήνη συμμάχησε με τους Πάπες Ρώμης και παρέβη τον δοθέντα όρκο μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου.

Το έτος 775 έγινε αυτοκράτορας ο σύζυγος της Ειρήνης ο Λέων ο Δ', ηγεμόνας αγαθός, πράος και αδύνατος. Απεναντίας η Ειρήνη ως

αυτοκρατορία επέδειξε δραστηριότητα στην διακυβέρνηση και φιλαρχία. Ο Λέων ο Δ΄ υπό την επίδραση της συζύγου μετρίασε την αυστηρότητα των νόμων του πατέρα του. Πέθανε όμως το 780 και από τότε η Ειρήνη υποστηριζόμενη από την ομάδα των εικονόφιλων ανέλαβε την κηδεμονία του γιου της Κωνσταντίνου.

Σαν Αθηναία είχε λόγους να ευεργετήσει την πατρίδας της. Βεβαίως και ένδειξη της φιλοπατρίας της Ειρήνης η Αθήνα έλαβε πιθανώς πολλά δείγματα της εύνοιας της αυτοκρατορίας. Αν η ανοικοδόμηση εκκλησιών μπορούσε να είναι ευεργετική για την πόλη οι Αθηναίοι απόλαυσαν αυτό το ευεργέτημα. Αποδίδεται στην Ειρήνη οικοδόμηση εκκλησιών, όπως είχε γίνει και με την Αθηναΐδα-Ευδοκία. Διατήρησε πάντοτε την επικοινωνία με τη γενέθλιά της πόλη και μπορούσε να στηρίζεται στην εμπιστοσύνη των Αθηναίων. Πέθανε στις 9 Αυγούστου του 803...

Οι περιπετειώδεις τύχες ανέδειξαν την Ειρήνη ως την επιφανέστατη γυναικεία μορφή του Βυζαντινού κράτους τόσο πολύ έτσι ώστε ο κραταιότετος μονάρχης της Δύσεως Κάρολος ο Μέγας σκέφτηκε προς ώρα να συζευχθεί με αυτήν, έτσι ώστε ως αποτέλεσμα του γάμου αυτού να συνεννοηθούν και πάλι τα δύο τμήματα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Η Εκκλησία απεδέχθη ευγνωμονούσα την Ειρήνη στις τάξεις των αγίων. Αυτή υπήρξε η αμοιβή της Ειρήνης για την αναστήλωση των αγίων εικόνων, την οποία κατόρθωσε το 787 με την εν Νικαία Ζ' Οικουμενική Σύνοδο. Έτσι γυναίκα Αθηναία παρεμπόδισε τη μεταρρύθμιση της εκκλησιαστικής λατρείας και βοήθησε στη νέα νίκη της λατρείας των εικόνων...

Τρεις αθηναίες είχαν περιβληθεί το διάδημα της Ελληνίδας αυτοκρατορίας, η Αθηναΐδα-Ευδοκία, η Ειρήνη και η Θεοφανώ καθιστώντας αξιομνημόνευτη τη γενέτειρά τους σε χρόνους οι οποίοι απέβαιναν σκοτεινότεροι και βαρβαρότεροι. Είναι αυτό πολύ περισσότερο αξιοσημείωτο καθώς κανένας άνδρας Αθηναίος ούτε κάποιος Έλληνας εκ των αρχαίων χωρών της Ελλάδος ανέβει στον Βυζαντινό θρόνο, ούτε διέπρεψε καθ' όλην τη διάρκεια του βυζαντινού κράτους ως κορυφαίος του ιστορικού βίου...».

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗ

ΣΤΟΝ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗ

Ο καθηγητής Στέφανος Ευθυμιάδης στο άρθρο του *Η χριστιανική Αθήνα και η λογοτεχνική της επεξεργασία στο Βυζάντιο*. Από τη δημιουργία του *Αρεοπαγιτικού Σώματος* στον *Μιχαήλ Χωνιάτη* σημειώνει μεταξύ άλλων:

«...Η Αθήνα ήταν ένας από τους πιο αδύναμους υποψηφίους για να αποκτήσει σημασία στη χριστιανική γεωγραφία πολύ λιγότερο να γίνει το σπίτι της χριστιανικής πνευματικότητας. Στοιχειωμένη από το ένδοξο αλλά ειδωλολατρικό παρελθόν της, η γενέτειρα πόλη του Σωκράτη και του Πλάτωνα δύσκολα θα περίμενε κανείς να έχει το ίδιο σθένος για τους χριστιανούς συγγραφείς που είχε για τους ειδωλολάτρες. Στο χριστιανικό φαντασιακό ήταν μάλλον ένα μέρος που άξιζε να αντιμετωπιστεί αρνητικά όχι μόνο λόγω της αρχαίας ειδωλολατρικής του σημασίας αλλά και λόγω της συνεχούς σχέσης του με τους απολογητές και τους υπερασπιστές του παγανισμού. Για τους χριστιανούς ποιητές και συγγραφείς, ορισμένοι από τους οποίους απολάμβαναν και χαίρουν πολλής αναγνώρισης, το να είσαι Αθηναίος έγινε συνώνυμο του να είσαι αδιόρθωτα ειδωλολάτρης. Σημειωτέο, σε ολόκληρη την παλαιοχριστιανική λογοτεχνία, μόνο ο Γρηγόριος ο Ναζιανζός, στον *Επικήδειο Λόγο* του για τον Βασίλειο της Καισάρειας, ο αγαπητός του φίλος, επιφύλαξε λόγια υψηλού επαίνου για την Αθήνα, που την περιέγραψε ως χρυσή πόλη της μάθησης και προηγουμένως ως πατρίδα της ευγλωττίας...

Η «χριστιανική αποκατάσταση» της Αθήνας επεκτάθηκε στον θρύλο της Αθηναΐδας-Ευδοκίας (περίπου 400-460 μ.Χ.), της Αθηναίας διάσημης ποιήτριας, συζύγου του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β' και στις πηγές του θεοσοφικού είδους που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, προείπαν τον ερχομό του Χριστιανισμού. Από τη μια πλευρά, όλα αυτά τα κείμενα ήταν αρκετά διαφορετικά από την «κύρια» λογοτεχνία που ήταν εχθρική προς την πόλη των φιλοσόφων.

Από την άλλη πλευρά, πρέπει να σημάδεψαν μια νέα εποχή για την πόλη, μια εποχή που ξεκίνησε με τη μετατροπή του Παρθενώνα σε χριστιανική

εκκλησία... η οποία έγινε ένα σημαντικό ιερό που πρέπει να τράβηξε την προσοχή των ανθρώπων πολύ πέρα από τα όρια της Αττικής. Ο Αντώνης Καλδέλλης έχει προσκομίσει ισχυρές αποδείξεις ότι η εκκλησία της Αθηνιώτισσας ήταν ένας εξέχων τόπος προσκυνήματος, γνωστός παντού και «εμπνέει τις υψηλότερες κορυφές της χριστιανικής αφοσίωσης». Σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, ως χριστιανικό ιερό της Μητέρας του Θεού, που τιμάται από αυτοκράτορες, μοναχούς και προσκυνητές από όλο τον Χριστιανικό κόσμο, ο Παρθενώνας εμφάνιζε ένα μοναδικό θείο φως που ένωνε κατά κάποιον τρόπο τη χριστιανική παράδοση και την ελληνική κληρονομιά. Στην πραγματικότητα, άλλες αναφορές και νύξεις για αυτό το φως που προέρχεται από την Ακρόπολη εμφανίζονται στα έργα διάφορων συγγραφέων από τις αρχές του 12^{ου} αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτοί οι συγγραφείς δεν ήταν μόνο Βυζαντινοί ρήτορες αλλά και Δυτικοί περιηγητές. Χωρίς να διευκρινίσουν τι εννοούσαν με συγκεκριμένους όρους με αυτό το φως, επισημαίνουν την πραγματική του ύπαρξη και μαρτυρούν μια σημαντική εξέλιξη: τη χριστιανική ιδιοποίηση του παγανιστικού Παρθενώνα και τη χριστιανική αποκατάσταση της ίδιας της πόλης...

Στην πραγματικότητα, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, η Αθήνα όχι μόνο βρήκε λύτρωση στα γραπτά σημαντικών ρητόρων όπως ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο Μιχαήλ Χωνιάτης, αλλά έγινε κατανοητή με πλήρως εξιδανικευμένους όρους, ως τόπος Θεοφάνειας, παρομοιάζεται με το όρος Σινά. Όπως προσπάθησα να δείξω αλλού, χάρη στη συσχέτισή της με την εκκλησία της Μητέρας του Θεού, η Αθήνα ανυψώθηκε ρητορικά από τον πιο διάσημο μητροπολίτη της Μιχαήλ Χωνιάτη σε Νέα Σιών, μια άλλη πόλη του Θεού, μια ονομασία μέχρι τότε για την Κωνσταντινούπολη. Σε γενικές γραμμές, αυτό είναι το αποκορύφωμα αυτού που μπορούμε να ονομάσουμε λογοτεχνική διαδικασία λύτρωσης της Αθήνας και απαλλαγής της από τις παγανιστικές ενοχές της. Είναι το τελευταίο σκαλοπάτι της ανόδου σε μια σκάλα που εμφυτεύτηκε στη χριστιανική λογοτεχνία πολύ πριν από τον 12^ο αιώνα, δηλαδή στη μεταβατική περίοδο από το τέλος της ύστερης αρχαιότητας στους πρώτους αιώνες της μεσοβυζαντινής περιόδου...

Η εμφάνιση ενός σκιώδη συγγραφέα που, ωστόσο, δεν χρειάζεται εκτενή εισαγωγή, μαρτυρείται για πρώτη φορά το 533 όταν οι Σεβηριανοί Μιαφυσίτες τον αναφέρουν στο πλαίσιο της θεολογικής τους πολεμικής κατά των Χαλκηδονίων. Παραδόξως, ήταν περίπου την ίδια περίοδο που ο Ιουστινιανός έκλεισε την Ακαδημία στην Αθήνα που ένας χριστιανός συγγραφέας με το ψευδώνυμο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης άρχισε να αποκτά κύρος και σημασία. Σήμερα, που συνήθως ονομάζεται Ψευδο-Διονύσιος, μας έχει κληροδοτήσει έναν σημαντικό αριθμό κειμένων γνωστών ως Αρεοπαγίτικο-Διονυσιακό Corpus ή Corpus Dionysiacum, που επρόκειτο να ασκήσει σημαντική επίδραση στη βυζαντινή θεολογία και σε άλλα λογοτεχνικά κείμενα. Επιπλέον, η επίδρασή του επεκτάθηκε στη θεολογία της Λατινικής Δύσης την οποία άρχισε να διαπερνά τις πρώτες δεκαετίες του 9^{ου} αιώνα, αν όχι νωρίτερα. Η οικειοποίηση του ονόματος του μαθητή του αγίου Παύλου και το αυξανόμενο ενδιαφέρον των βυζαντινών θεολόγων για τα ψευδώνυμα αλλά σημαντικά συγγράμματά του άνοιξε νέες δυνατότητες για την ενσωμάτωση της Αθήνας στη χριστιανική παράδοση. Αυτή η ύστερη αρχαία «λογοτεχνική μυθοπλασία» χτίστηκε πάνω σε μια μορφή της Αποστολικής Εποχής, η οποία, προφανώς, χάρη στην αν και πενιχρή απεικόνιση του στις Πράξεις των Αποστόλων (17, 34), συνδύαζε την αποστολική εξουσία και μια φιλοσοφική ταυτότητα...

Όποια κι αν ήταν η πραγματική ταυτότητα του Ψευδο-Διονυσίου, η πόλη της οποίας ισχυριζόταν ότι ήταν γηγενής δεν ήταν παρά ένα σκηνικό στο πρώτο στάδιο της υποδοχής του έργου του. Ωστόσο, τα πράγματα θα άλλαζαν στους επόμενους αιώνες, όταν, παράλληλα με την επέκταση της κυκλοφορίας του σώματος, ο Διονύσιος θεωρήθηκε ότι απέκτησε μια ολοκληρωμένη βιογραφία με τα «φυσικά» μέσα της αγιογραφίας. Εκτός από τη σύγχυση του Νεοπλατωνισμού με τον Χριστιανισμό που φαίνεται μεγάλη στο έργο του, μια «συγχώνευση» διαφορετικού είδους επρόκειτο να συνδεθεί με το όνομά του. Παράλληλα με τον αρχικό διονυσιακό μύθο, εμφανίστηκε η λεγόμενη παριζιάνικη εκδοχή του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα τη σύνθεση διαδοχικών έργων στα ελληνικά, στα λατινικά και σε ορισμένες ανατολικές γλώσσες. Μέσα από την αγιογραφική αλληλεπίδραση Ανατολής και Δύσης

και αμοιβαίων δανεισμών συγχέονται οι δύο θρύλοι για τον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, μαθητή του Αγίου Παύλου στην Αθήνα από τη μια και τον Άγιο Ντενύ, που μαρτύρησε στο Παρίσι τον 3^ο αιώνα, από την άλλη. Αντίστοιχα, πιστευόταν ότι κάποια στιγμή ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης ήρθε στη Δύση ως ιεραπόστολος για να εκχριστιανίσει τους Γαλάτες. Για το σκοπό αυτό χειροτονήθηκε Επίσκοπος Γαλατίας από τον Πάπα Κλήμη στη Ρώμη. Μαζί με τους μαθητές του, Ρούστικο και Ελευθέριο, μαρτύρησε τελικά στο Παρίσι, στο σημερινό λόφο της Μονμάρτης. Όντας δυτικής προέλευσης, ο λεγόμενος παριζιάνικος θρύλος εισήλθε στην Ανατολή μέσω ενός Passio (BHG 554), το οποίο σε γενικές γραμμές μεταφράζει λέξη προς λέξη λατινικό που χρονολογείται από τα τέλη του 8^{ου} αιώνα (BHL 2178)...

Μέχρι στιγμής έχουμε να κάνουμε με έναν σημαντικό κλάδο της αγιογραφικής παράδοσης του Αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτη γιατί αντιπροσωπεύει ένα αποφασιστικό βήμα προς την ένταξη της Αθήνας στο χριστιανικό φαντασιακό. Οι αγιογραφικοί θρύλοι παρέχουν έναν σημαντικό φακό μέσα από τον οποίο εξετάζονται ευρύτεροι στόχοι και φιλοδοξίες. Αυτό που τους διακρίνει από τους μύθους είναι ότι δεν είναι εντελώς ξένοι στην ιστορική και τοπογραφική πραγματικότητα. Στην πραγματικότητα, η δημιουργία τους συνήθως προκαλείται από την ανάγκη να μπολιαστούν ιστορίες σε ιστορικά πιστοποιημένα πρόσωπα και να εντοπιστούν επινοημένα γεγονότα σε συγκεκριμένες και γνήσιες τοποθεσίες...

Η λογοτεχνική επεξεργασία της χριστιανικής Αθήνας χαρακτηρίστηκε έτσι από ένα πνεύμα συμφιλίωσης με το ειδωλολατρικό παρελθόν της. Αυτό το μονοπάτι θα συνεχιστεί πιο ενεργά και θα επεκταθεί περαιτέρω στο δεύτερο μισό του 12^{ου} αιώνα κάτω από διαφορετικές κοινωνικοϊστορικές συνθήκες. Οι μελετητές συμφωνούν ότι μέχρι τότε η πόλη της Αθήνας ήταν πολύ πιο εξέχουσα στη γεωγραφία της αυτοκρατορίας και, ως εκ τούτου, η μητροπολιτική έδρα της καταλήφθηκε διαδοχικά από σημαντικούς ιεράρχες. Στη σωζόμενη αλληλογραφία τους ή σε επιστολές που τους απευθύνονται, η Αθήνα εμφανίζεται ως διασταυρούμενη ή επαναλαμβανόμενη αναφορά, ακολουθούμενη από κάποιο κολακευτικό, σαρκαστικό ή μελαγχολικό σχόλιο...

Σε επιστολή του Μητροπολίτη Εφέσου Γεωργίου Τορνίκη, που απευθύνεται στον Μητροπολίτη Αθηνών Γεώργιο Μπούρτζη και χρονολογείται από το 1154 διαβάζουμε ότι το θείο φως του Παρθενώνα μπορεί ακόμη και ξεπεράσει το φως του Παναγίου Τάφου. Εδώ δίνεται μεγάλη σημασία στην ιδέα της Αθήνας ως ιερής πόλης. Στα επόμενα χρόνια αυτό το διαρκώς λαμπερό φως θα τραβήξει την προσοχή άλλων ρητόρων, μεταξύ των οποίων ένας δάσκαλος και ένας μαθητής. Στην πραγματικότητα, η εικόνα μιας χριστιανικής Αθήνας που ταυτίζεται με την εκκλησία της Θεοτόκου στον Παρθενώνα, η οποία φιλοξενεί αυτό το φως, αναπτύχθηκε για πρώτη φορά πλήρως στον Επικήδειο Λόγο του Ευστάδιου Θεσσαλονίκης για τον Νικόλαο Αγιοθεοδώριτη, Μητροπολίτη Αθηνών μεταξύ 1160 και 1175 και στη συνέχεια η εναρκτήρια ομιλία του Μιχαήλ Χωνιάτη στην Αθήνα.

Για τον Ευστάδιο Θεσσαλονίκης η «λαμπρή, χρυσή και ιώδης Αθήνα» (υπαινιγμός στον π. 76 του Πίνδαρου) μπορεί ακόμα να υπερηφανεύεται για τη δάδα που δίνει τη θέση της σε ένα πιο θείο φως που αντιστέκεται στο πέρασμα του χρόνου, απολαμβάνει μια μοναδική ευλογία. Και είναι στημένο σε εμφανές σημείο, δηλαδή είναι ορατό σε όλους. Αυτό το φως λάμπει χάρη στη Μητέρα του Θεού και με τη μακροχρόνια δοξολογία του ο διασημότερος βυζαντινός προκαθήμενος του 12^{ου} αιώνα εκφράζει τον θαυμασμό του για την Αττική και την Αθήνα.

Στη δική του εξύμνηση του αθηναϊκού φωτός, ο Μιχαήλ Χωνιάτης ακολουθεί τον δάσκαλό του δανειζόμενος από και επεκτείνοντας το λεξιλόγιό του και τις εικόνες του. Για τον τελευταίο αρχιεπίσκοπο της βυζαντινής Αθήνας το φως που πηγάζει από την Ακρόπολη είναι το μυστικιστικό φως που αποκτά ο άνθρωπος μόλις ακολουθήσει το μονοπάτι που περνά μέσα από το σκοτάδι (γνόφος) και οδηγεί στη θεωρία, την ενατένιση του Θεού. Ο Χωνιάτης συγκρίνει την ανάβαση στον Παρθενώνα με την ανάβαση του Μωυσή στο όρος Σινά, προκαλώντας έτσι ένα εξαιρετικά σημαντικό θεολογικό μήνυμα. Για άλλη μια φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, ο φυσικός κόσμος προσφέρεται στον πνευματικό κόσμο και οι δύο κόσμοι ενώνονται για να προετοιμαστούν για μια συνάντηση με το θείο.

Στο σημείο αυτό η λογοτεχνική σύλληψη και επεξεργασία μιας χριστιανικής Αθήνας φτάνει στο αποκορύφωμά της. Αυτό που βρίσκουμε κατοχυρωμένο στην ομιλία του Αγίου Παύλου προς τους Αθηναίους στον Άρειο Πάγο, η δοξολογία της ειδωλολατρικής Αθήνας που ακολουθείται από την εκτόξευση ενός καινοτόμου μηνύματος που στην ουσία έρχεται σε αντίθεση με αυτήν τη δοξολογία, βρίσκει την απήχυσή του σε όλους τους χριστιανούς συγγραφείς που προώθησαν την ιδέα μιας πόλης, πλήρως προσαρμοσμένης στη βιβλική αντίληψη ενός ιερού τοπίου. Σημαντικό είναι ότι για όλους αυτούς η ειδωλολατρική Αθήνα μπορούσε να γίνει χριστιανική χωρίς να αρνηθεί τις δυνατότητές της, τη συγγένειά της με το ύψιστο, την εκδήλωση της φωτεινότητας της ανθρώπινης διανόησης. Η ιδέα του θείου φωτός, που κατέχει κεντρική θέση στη μυστικιστική θεολογία του Διονυσίου του Αρεοπαγίτη, της μορφής που ενέπνευσε τη χριστιανική αποκατάσταση της Αθήνας, διατρέχει τον περίπλοκο λόγο των βυζαντινών ρητόρων του 12^{ου} αιώνα με τον ίδιο τρόπο που ανιχνεύεται στα κατακεραματισμένα γράμματα ενός αχρονολόγητου γκράφιτι που αναφέρεται ως αρ. 52 στον κατάλογο Ορλάνδος – Βρανούσης. Ανάμεσα στα γράμματα διακρίνουμε τις λέξεις ΦΩΣ ΕΛΑΜΨΕΝ ΚΥΡΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ που μπορεί να αποδοθεί ως «Ο Βασιλιάς ο Κύριός μας έλαμψε φως». Στην πραγματικότητα, το νήμα που συντηρούσε τη ζωτικότητα και τη δύναμη αυτής της πόλης ήταν το φως της, που εξακολουθεί να κυριαρχεί και να είναι ισχυρό μέχρι σήμερα...».

ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΙ

Η Αθήνα ενώ δεν πληρούσε τις αντικειμενικές προϋποθέσεις ώστε να συνεχίσει κατά τους σκοτεινούς χρόνους αλλά και στα δύσκολα χρόνια της Φραγκοκρατίας και της Οθωμανικής κατοχής να είναι πόλη που να μπορεί να συγκριθεί με την κλασική Αθήνα, ωστόσο ήταν πολλές οι συγκυρίες και η γοητεία του μύθου, ακόμα και η γεωγραφία της που την βοήθησαν να διατηρήσει τη φήμη της ζωντανή στα πέρατα του χώρου και του χρόνου.

Ο χωρισμός της Ρώμης από το Βυζαντινό κράτος και τελικά η διαμάχη σε πολλαπλά επίπεδα που οδήγησε και στο σχίσμα του 1054, αναδεικνύει την Αθήνα σε αντιπολιτευόμενο τόπο, καθώς οι Αθηναίοι συμμετέχουν στην επανάσταση κατά του Λέοντα Γ' υποστηρίζοντας τις θέσεις της Εκκλησίας της Ρώμης. Το γεγονός ότι η Ειρήνη η Αθηναία επιτυγχάνει στην Ζ' Οικουμενική Σύνοδο να αναστηλώσει τις άγιες εικόνες, αποκτά μεγάλες διαστάσεις στη Δύση και αναδεικνύει υπαίτια για τη νίκη αυτή την Αθήνα καθώς είναι η πατρίδα της Ειρήνης, η κατείδωλος πόλη, που την γαλούχησε με ενεικονιστικές εμπειρίες.

Ότι ήταν η Αθήνα στη συνείδηση των χριστιανών της Δύσεως για την τήρηση της ορθής πίστης και έτσι όπως εκδηλώθηκε με την στάση της στην Εικονομαχία το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει στον αντίποδα όσον αφορά στη σημασία των φιλοσοφικών Αθηνών για την ανεικονιστική παράδοση των Μουσουλμάνων. Η Αθηνά, η πόλη των φιλοσόφων, γίνεται ο τόπος που ενώνει τα διστώτα, την Ανατολή και την Δύση, το ενεικονιστικό και το ανεικονικό. Ο Μωάμεθ ο Πορθητής καταφθάνοντας στην Αθήνα γεμάτος σεβασμό και δέος για όσα ξέρει για την πόλη παρέχει προνόμια, τα οποία μόνο η Χίος, λόγω της μαστίχας μέχρι τότε κατείχε, δίνοντας την ευκαιρία στους Αθηναίους να ζήσουν με πολύ καλές προοπτικές.

Μετά την Εικονομαχία στην Εκκλησία μας προβάλλεται έντονα η αγιολογία. Βίοι των αγίων και Συναξαριστής γνωρίζουν ιδιαίτερη άνδιση ως απάντηση και ως δικαίωση των όσων υπέστησαν οι ομολογητές και οι αγωνιστές της πίστεως κατά την προτεραιά περίοδο. Η σύγχυση στοιχείων και δεδομένων, όπως στο συναξάρι του αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτου, υποκρύπτει την αγαθή προαίρεση περιφερειακών παραγόντων, οι οποίοι θέλοντας να προσδώσουν κύρος, μεγαλοπρέπεια και αυθεντία σε τοπικούς αγίους, τους συνδέουν με την Αθήνα...

Ένας Αθηναίος ακροατής βρίσκεται να παρακολουθεί το κήρυγμα του αγίου Γρηγορίου επισκόπου Νεοκαισαρείας. Ο άγιος σπούδασε στην Αθήνα πριν τους Γρηγόριο και Βασίλειο και ελέγχεται στην συνείδησή του για το πώς θα φανεί στον Αθηναίο επισκέπτη το κήρυγμά του. Ο Ιωσήφ ο υμνογράφος,

ο Συμεών ο μεταφραστής και άλλοι επιδίδονται στην ανάδειξη των τοπικών αγίων προσδίδοντάς του θαύματα και πολιουχικές επεμβάσεις!

Με μια προσεκτικότερη ανάγνωση των δεδομένων θα αντιληφθούμε ότι η περίοδος της Εικονομαχίας και η επικράτηση του Ισλάμ στην καρδιά του άλλοτε ελληνιστικού κόσμου είναι τα κλειδιά για να ερμηνεύσουμε δυσεπίλυτα ερωτήματα που προκύπτουν από τα πρόσωπα που μνημονεύονται στον Συναξαριστή της Αττικής Αγιολογίας. Θα διαβάσουμε για αγίους οι οποίοι σχετίζονται με τη Δύση και την Αθήνα, άγιοι οι οποίοι στους σκοτεινούς αυτούς αιώνες, έρχονται στην Αθήνα και ιδρύουν ποιητικές σχολές, είναι φιλόσοφοι, λόγιοι κ.λπ. την εποχή που η Αθήνα δεν έχει πια φιλοσοφικές σχολές και βρίσκεται σε μια γενικότερη παρακμή.

Ενδεχομένως να μας προβληματίσουν τέτοιες αναφορές και να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι είτε έχει γίνει κάποιο λάθος είτε προσπάθησαν να συνδέσουν τους βίους των τοπικών αγίων της Ευρώπης με την Αθηνά, που ήταν καταξιωμένη στο μυθικό φαντασιακό του ευρωπαίου. Όμως τελικά ο μύθος διέσωσε την αλήθεια...

Επί παραδείγματι στην περίπτωση των αγίων Βερεδίου και Αιγιδίου, οσίων που κατάγονταν από την Αθήνα αλλά έζησαν στη νότια Γαλλία, μετά την πρώτη μας αμφιβολία θυμόμαστε ότι εκεί υπήρχε η ισχυρά ελληνική αποικία Μικρασιατών από την Φώκαια της Ιωνίας, η Μασσαλία και πολλές άλλες πόλεις-αποικίες. Η Μασσαλία καθίσταται ήδη από τον 5ο π.Χ. αιώνα, έως και σήμερα ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της δυτικής Μεσογείου. Επιπλέον ιδρύεται το Αββαείο του Αγίου Βίκτωρος του ντε Μαρσείγ με πρωταγωνιστικό πνευματικό ρόλο στην περιοχή έως και τον 13ο αιώνα.

Παράλληλα έχει ήδη γίνει αισθητή η παρουσία του Ισλάμ, αφού οι τελευταίες δεκαετίες του 7^{ου} αιώνα, όπως προαναφέρθηκε, θα προσμετρούν τη Δαμασκό, τα Ιεροσόλυμα και την Αλεξάνδρεια στις χαμένες, οριστικά πλέον, περιοχές της αυτοκρατορίας. Το γεγονός αυτό θα δημιουργήσει ένα μεγάλο κύμα φυγής Ελλήνων εκκλησιαστικών, λογίων και μοναχών, οι οποίοι κατευθύνονται είτε από τα Ιεροσόλυμα και την Αλεξάνδρεια προς τη

Σικελία, την Ιταλία και μετά μοιράζονται προς δυτική Ευρώπη και Ελλάδα είτε από την Παλαιστίνη και τη Συρία προς την Κύπρο και τη Μικρά Ασία.

Όταν δε τους επόμενους αιώνες οι Άραβες κινούνται προς τη Σικελία και την Κάτω Ιταλία, πολλές μοναστικές κοινότητες μεταφέρονται είτε βορειότερα (π.χ. Κρυπτοφέρρη) είτε μετοικούν προς τα μέρη της Παλαιάς Ελλάδος (π.χ. άγιος Νικόλαος ο Καλαβρός και ηγούμενος του Νέτακος, ο άγιος Ιωσήφ ο υμνογράφος κ.ά.).

Αντίστοιχα θα πρέπει να ερευνηθεί και η προς Δυσμάρ μετακίνηση πολλών Ελλήνων μοναχών την περίοδο της Εικονομαχίας. Η Ρώμη υπήρξε αταλάντευτη υπέρ των ιερών εικόνων. Οι Αθηναίοι βιαίως αποσπασθέντες από την πνευματική δικαιοδοσία του Ρώμης, ήταν ίσως οι περισσότερο εικονόφιλοι από τους υπολοίπους της αυτοκρατορίας. Σε αυτό βεβαίως συνέτεινε και η ιστορία, η παράδοση και το κοιναισθητικό πρότυπο που από αιώνες είχε διαμορφώσει και διαμορφωθεί στο Κλεινόν Άστυ.

Ίσως μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο θα μπορούσαμε να εντάξουμε και να εξηγήσουμε την μετακίνηση μοναχών, όπως των Βερεδίου και Αιγιδίου αλλά και την καταγεγραμμένη αλλά μη αποδεικνυόμενη από άλλου παρουσία αγίων στην Αθήνα από πολύ μακρινές περιοχές.

Μέσα σε όλα αυτά τα στοιχεία και τα δεδομένα η Αθήνα αναδεικνύεται σε μία κατεξοχήν πόλη των αγίων, σε μία οικουμενική χριστιανική πόλη. Αυτό που απομένει σε μας είναι να την αναδείξουμε και να τη φτάσουμε στο επίπεδο που την οραματίστηκε ο άγιος Μιχαήλ ο Χωνιάτης, δηλαδή σε μία πόλη του φωτός, πολύ περισσότερο φωτεινή απ' ό,τι είναι η Ιερουσαλήμ που καταυγάζεται από το φως του Παναγίου Τάφου.